

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Gwara wyznacznikiem tożsamości regionalnej (na przykładzie gwary śląskiej regionu pszczyńskiego)

Author: Danuta Kocurek

Citation style: Kocurek Danuta. (2014). Gwara wyznacznikiem tożsamości regionalnej (na przykładzie gwary śląskiej regionu pszczyńskiego). "Cieszyński Almanach Pedagogiczny" (T. 3 (2014), s. 45-55).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Danuta Kocurek

Gwara wyznacznikiem tożsamości regionalnej (na przykładzie gwary śląskiej regionu pszczyńskiego)

Tempo przemian gospodarczych i społecznych oraz zmieniające się warunki życia powodują proces kurczenia się tradycyjnych form kultury rodzimej. Postępująca indywidualizacja życia rodzinnego i rozluźnienie związków społeczności lokalnej są powodem stopniowego zaniku tradycyjnych elementów kultury wpisanych w region i „małą ojczyznę”. Ponadto środki społecznego przekazu dostarczające „nowych orientacji” wyciskają piętno na zjawiskach kultury, a to sprawia, że słabnie siła przebiccia treści tradycyjnych transmitowanych z pokolenia na pokolenie.

W dobie uniformizacji i pluralizmu kulturowego ważną funkcję w życiu każdej społeczności pełnią gwary. W opracowaniu niniejszego artykułu przyjęto tezę, że gwara jest wyznacznikiem tożsamości regionu. Należy w tym miejscu wyjaśnić dwie podstawowe kategorie pojęciowe, jakimi są: „gwara” i „tożsamość regionalna”.

Termin „tożsamość” (ang. „identity”) bywa różnie definiowany z punktu widzenia wielu dziedzin nauki i skupia uwagę socjologów, psychologów humanistycznych, historyków, filozofów i pedagogów o różnych orientacjach teoretycznych¹.

Florian Znaniecki „tożsamość” traktuje jako rzeczywistość istniejącą w świadomości ludzi, którzy w niej uczestniczą i tworzą ją (poznają siebie i swoje możliwości w środowisku, w którym wznoszą się)².

¹ E. OGRODZKA-MAZUR: *Kategoria tożsamości w analizach zmiany społecznej. Implikacje pedagogiczne do badań edukacji międzykulturowej*. W: *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*. Red. T. LEWOWICKI i E. OGRODZKA-MAZUR. Cieszyn: Uniwersytet Śląski. Filia, 2001, s. 60.

² F. ZNANIECKI: *Nauki o kulturze*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971, s. 228; zob. J. NIKITOROWICZ: *Tożsamość a akomodacja*. W: „*Studia Etnologiczne i Antropologiczne*”. T. 1: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*. Red. I. BUKOWSKA-FLOREŃSKA przy współudziale H. RUSEK. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997, s. 169.

Interesującą koncepcję „tożsamości” przedstawił Jerzy Nikitorowicz, który określił ją jako „spotkanie terażniejszości z przeszłością i antycypowaną przyszłością”³. Tożsamość wyrasta ze świadomego orientowania się ludzi na wartości grupy, które decydują o swoistości i odrębności, wyrażając się w emocjonalnym stosunku do tych wartości i stąd „mała ojczyzna”, „tutejszość”, „swojskość”, „zakorzenienie”⁴.

Badając tożsamość, należy uwzględnić zmieniający się kontekst społeczno-kulturowy, w którym się tworzy. Kiedyś tożsamość człowieka zależała od jego przynależności do jakiejś większej grupy i była zamknięta w ramach przynależności do klasy czy narodu. Współcześnie, zdaniem Haliny Rusek, tożsamość jest płynna i wielowymiarowa, dlatego, że osłabła znacznie siła oddziaływania dziedzictwa, wzrosła natomiast ruchliwość ludzi, którzy uwolnili się ze względnie homogenicznych społeczności, gdzie wzory kulturowe przechodziły z pokolenia na pokolenie. Tradycyjne drogowskazy straciły na znaczeniu, a współczesny świat daje młodemu człowiekowi wybór możliwości, kim być, jak tworzyć siebie i budować własną tożsamość. Nie daje jednak wskazówek, na co człowiek powinien się w tych wyborach zdecydować⁵.

Marek S. Szczepański przedstawia wieloaspektowe ujęcie „tożsamości”, pisząc, że istnieje tożsamość emocjonalna, czyli przeżywana, oparta na codziennym doświadczeniu człowieka, i funkcjonalna, wynikająca z gry interesów zbiorowych. Obie wystąpić mogą na pięciu poziomach: indywidualnym, lokalnym, regionalnym, narodowym i kontynentalnym (światowym)⁶.

Pojęcia „tożsamość lokalna” i „tożsamość regionalna” wpisują się w siatkę terminologiczną, do której należą także: „tożsamość indywidualna”, „tożsamość zbiorowa”, „tożsamość społeczna” i „tożsamość kulturowa”. „Tożsamość indywidualna” to zbiór wyobrażeń o samym sobie, rejestr autostereotypów i swoisty pomnik wzniesiony samemu sobie. „Tożsamość zbiorowa” jest z jednej strony, zwielokrotnioną tożsamością indywidualną opartą na wspólnych lub zbliżonych dla większości ludzi systemach wartości, norm, obyczajów, zwyczajów, języka, gospodarki i określonego terytorium, z drugiej zaś – jest ponadjednostkowym zbiorem autodefinicji niesprowadzalnych do autodefinicji pojedynczego człowieka. „Tożsamość społeczna” oparta jest na kultywowanej tradycji, terażniejszości i wspólnym dla grupy definiowaniu przyszłości⁷. „Tożsamość kulturową”, jedną z odmian tożsamości społecznej, należy pojmować, według

³ J. NIKITOROWICZ: *Tożsamość a akomodacja...*, s. 169.

⁴ Ibidem.

⁵ H. RUSEK: *Wprowadzenie*. W: *Tożsamość etniczna i kulturowa Śląska w procesie przemian*. Red. H. RUSEK i A. DROŻDŻ. Wrocław-Cieszyn: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2009, s. 9.

⁶ M.S. SZCZEPAŃSKI: *Od identyfikacji do tożsamości*. *Dynamika śląskiej tożsamości-prolegomena*. W: *Dynamika śląskiej tożsamości*. Red. J. JANECEK i M.S. SZCZEPAŃSKI. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006, s. 21.

⁷ Ibidem.

wspomnianego M.S. Szczepańskiego, jako względnie trwałą identyfikację pewnej grupy ludzi i pojedynczych jej członków z określonym układem kulturowym, na który składają się: zespół idei, przekonań, poglądów z konkretnymi zwyczajami i obyczajami, z danym systemem aksjologicznym i normatywnym. Owa identyfikacja powinna wzmacniać wewnętrzną jedność grupy i stanowić o jej *differentia specifica*⁸.

„Tożsamość regionalna” i – przez analogię – „tożsamość lokalna”, to szczególne przypadki „tożsamości społecznej” i „tożsamości kulturowej” opartych na tradycji regionalnej, odnoszonej do wyraźnie zdefiniowanego i delimitowanego terytorium, regionu, jego specyficznych cech społecznych, kulturowych, gospodarczych czy topograficznych, wyróżniających go spośród innych regionów⁹.

Irena Wojnar, w perspektywie pedagogicznej nad współczesnością, postrzega trzy tożsamości¹⁰. „Tożsamość narodu” jako pierwsza, wiąże się z kultywowaniem tradycji, przekazem wartości kultury narodowej i pielęgnowaniem języka ojczystego. Druga tożsamość – „europejska” – ma korzenie w trzech kręgach kulturowych związanych z miastami-symbolami: Jerozolimą, Atenami i Rzymem, a z punktu widzenia bycia Europejczykiem, to wiedza i przywiązanie do tradycji, kultury kontynentu i odpowiedzialność za kultywowanie wspólnego dziedzictwa. Trzecia tożsamość to „zakorzenienie we wspólnocie mieszkańców Ziemi”, której dziedzictwo powinniśmy znać i chronić¹¹.

Szczególną rolę w procesie utożsamiania się z ziemią rodzinną i małą ojczyzną odgrywa **gwara** jako podstawowy przejaw kultury danej, konkretnej ziemi i składnik dziedzictwa kulturowego. To odmiana ogólnonarodowego języka mówionego, którą porozumiewają się mieszkańcy niewielkiego terytorium, przeważnie kilku lub kilkunastu wsi danego regionu. Różni się ona wymową, słownictwem i formami gramatycznymi, zarówno od języka ogólnopolskiego, jak i od języka mieszkańców sąsiednich wsi¹².

Dialekt jest językiem ludności danego regionu, pod względem kulturowo-politycznym podrzędny w stosunku do języka narodowego¹³. Czasem wyodrębnia się również podrzędne w stosunku do dialektu zespoły gwarowe. Granice gwar, podobnie jak granice dialektów, wyodrębniane są w badaniach

⁸ Ibidem.

⁹ Cyt. za: M.S. SZCZEPAŃSKI: *Od identyfikacji do tożsamości...*, s. 21–22.

¹⁰ I. WOJNAR: *Trzy tożsamości – jedno porównanie*. „Głos Nauczycielski” 1997, nr 41.

¹¹ Ibidem; zob. M. SAMORAJ: *Aktualna problematyka przekazu dziedzictwa kulturowego na przykładzie animacji kurpiowskich, kurpiowskich*. W: *Folklorystyka na przełomie wieków*. Red. D. KADŁUBIEC. Cieszyń: Stowarzyszenie „Pro Filia”, 1999, s. 334–335.

¹² Podaję za: H. SYNOWIEC: *O gwarach ziemi pszczyńskiej*. W: *W kręgu języka i kultury ziemi pszczyńskiej. Materiały z drugiej sesji naukowej zorganizowanej w Suszcu w dniach 12 i 13 listopada 1999 r.* Red. H. SYNOWIEC, M. SIUCIAK. Katowice–Suszec: Związek Górnośląski. Koło Suszec, 2000, s. 28.

¹³ *Słownik wyrazów obcych*. Red. J. TOKARSKI. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980, s. 150.

językoznawczych poprzez zestawianie językowych cech dystynktywnych (cech odróżniających) na określonych terytoriach i niejednokrotnie mają charakter umowny.

Gwary sięgają korzeni naszej ojczystej mowy¹⁴, dają poczucie swojskości, osadzenia w regionie oraz miejscach szczególnie bliskich człowiekowi. Truizmem jest twierdzenie, że rodzinna wieś czy miasteczko istniejące „tu i teraz” są ludziom bliższe niż amorficzny, nieskonkretyzowany i obcy w istocie świat. Trzeba pamiętać, że stając się obywatelami Europy, pozostajemy wciąż przypisani do ojczyzny prywatnej oraz niepowtarzalnego partykularza społecznego, nostalgicznego miejsca kształtującego naszą osobowość¹⁵ i tożsamość.

Iwona Nowakowska-Kempna podaje, że gwara jest językiem codziennej komunikacji, językiem porozumienia i zrozumienia siebie oraz otoczenia; ponadto jest komponentem zaspokajania podstawowych potrzeb człowieka, m.in. potrzeby bezpieczeństwa, akceptacji, samorealizacji i miłości¹⁶. Gwara tworzy zatem więź międzypokoleniową z rodzicami, dziadkami oraz sąsiadami. Jednoczy także społeczność lokalną, wywołuje bogactwo skojarzeń z domem rodzinnym i wspomnień z dzieciństwa¹⁷.

Jerzy Bartmiński, prowadząc badania nad językiem folkloru ujmowanym w relacji do właściwości gwary potocznej użytkowej, stwierdza, że gwara ludowa występuje w dwóch wariantach funkcyjnych: jako tzw. potoczna mowa ludowa oraz jako „język folkloru”, tj. ludowy styl poetycki¹⁸. Warianty te tworzą minimalny, tzw. nieredukowalny, system stylistyczny dwuczłonowy. Oba podstawowe warianty stylowe gwary mają swoją specyfikę nie tylko funkcjonalną, lecz także semantyczną i strukturalną¹⁹. Język folkloru jest autentyczną gwarą, nie tyle ze względu na najłatwiej przyswajalne cechy fonetyczno-gramatyczne i leksykalne, ile przez wspólnotę podstawowych zasad budowania tekstu, z których główną jest ograniczenie na różne sposoby operacji selekcji elementów językowych²⁰.

Wzmiankowany Jerzy Bartmiński podaje, że podstawowe techniki derywacji stylistycznej ludowego języka poetyckiego na poziomie jego właściwości strukturalnych to selekcja i generalizacja elementów gwary potocznej. Natomiast „zwiększenie zasięgu geograficznego elementów gwarowych w języku folkloru

¹⁴ J. MIODEK: *Śląska ojczyzna polszczyzna*. Katowice: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, 1991, s. 26.

¹⁵ Podaję za: M.S. SZCZEPAŃSKI: *Od identyfikacji do tożsamości...*, s. 7.

¹⁶ I. NOWAKOWSKA-KEMPNA, M. CHĘCIEK: *Gwary śląskie w procesach globalizacji i lokalizacji. Nowe wyzwania, nowe funkcje*. W: *Tożsamość etniczna...*, s. 89.

¹⁷ Ibidem, s. 88.

¹⁸ J. BARTMIŃSKI: *Folklor – język – poetyka*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, s. 57.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Cyt. za: J. BARTMIŃSKI: *O języku folkloru*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1973, s. 259.

jest dwustopniowe: pierwsze, na najbliższe pogranicze (geografia w folklorze równa się geografii potocznej plus pas biernej znajomości elementu), drugie, rzadsze – na cały teren języka narodowego”²¹.

Gwarą posługuje się większość mieszkańców ziemi pszczyńskiej²², regionu bogatego w historię, kulturę i tradycje. Gwara jako jeden z komponentów dziedzictwa kulturowego badanego obszaru ma swoją specyfikę i pełni ważną funkcję wśród lokalnej społeczności.

Jak podaje Helena Synowiec, ziemia pszczyńska była od dawna terenem zainteresowań dialektologów²³. Pierwsze informacje o dialekcie śląskim przekazał filolog i historyk językoznawstwa, Jerzy Samuel Bandtkie, w artykule *Wiadomości o języku polskim na Śląsku* opublikowanym w „Mrówce Poznańskiej” w 1821 roku. Kilka lat później ukazała się we Wrocławiu (napisana po niemiecku) rozprawka pastora z Międzyborza, Roberta Fiedlera, o języku dolnośląskich Polaków²⁴. Pod koniec XIX stulecia w kilku miejscowościach (Bieruniu, Chełmie, Hołodunowie, Frydku, Miedźnej, Grzawie i Łące) zbierał materiały etnograficzne Lucjan Malinowski²⁵. Na początku XX wieku prowadził tu badania wybitny polski dialektolog Kazimierz Nitsch, autor pierwszego opracowania całego śląskiego obszaru dialektalnego, które zostało opublikowane w 1909 roku w Kra-

²¹ J. BARTMIŃSKI: *Folklor – język – poetyka...*, s. 58.

²² Ziemia pszczyńska rozumiana jest jako administracyjna jednostka, którą stanowił dawny powiat pszczyński, należący do rejencji opolskiej, który obejmował wówczas tereny od Mysłowic na północy aż do przedmieść Bohumina na południu. W granicach powiatu znalazły się Chałupki, Gorzyce, Olza i Zabełków. Niewielkie wodzisławskie wolne państwo stanowe połączono też administracyjnie z powiatem pszczyńskim. Łączność ta utrzymała się do 1817 roku, kiedy to nastąpiła reforma granic powiatów, a obszar ziemi pszczyńskiej został okrojony. Ustawa o ustroju powiatowym z roku 1872, nie wprowadzała zmian administracyjnych powiatów, toteż w granicach z 1817 roku powiat pszczyński przetrwał do 1922 roku i wtedy ziemia pszczyńska została włączona do odrodzonej Rzeczypospolitej. W skład powiatu wchodziły 3 miasta: Pszczyna, Mikołów, Bieruń oraz 93 wsie. Kolejne zmniejszenie powierzchni powiatu miało miejsce w 1954 roku. Obecnie do powiatu pszczyńskiego należy miasto Pszczyna oraz gminy wiejskie: Goczałkowice-Zdrój, Kobiór, Miedźna, Pawłowice, Suszec; zob. Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Pszczynie, *Wstęp do zespołu Landratsamt in Pless 1743–1922*. Oprac. B. SPYRA; D. KOCUREK: *Oświata pozaszkolna na Górnym Śląsku od połowy XIX wieku do 1918 roku – na przykładzie wsi pszczyńskiej*. Cieszyn: Galeria „Na Gojach” – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012, s. 8–9; Z. ORLIK: *Z dziejów ziemi pszczyńskiej*. W: *W kręgu języka i kultury...*, s. 11–14.

²³ H. SYNOWIEC: *O gwarach ziemi pszczyńskiej...*, s. 29.

²⁴ A. KOWALSKA: *Z przeszłości gwary śląskiej*. W: „Wszechnica Górnośląska”, T. 5: *Gwara śląska wczoraj i dziś*. Red. M. LUBINA. Katowice–Opole–Cieszyn: Związek Górnośląski, 1992, s. 9.

²⁵ Lucjan Feliks Jan Malinowski (1839–1898), urodził się w Jaroszewicach w woj. lubelskim, językoznawca, badacz dialektów śląskich, pierwszy badacz dialektu górnośląskiego, zbieracz i dokumentalista polskiego folkloru, ma szczególny wkład w rozwój regionalizmu, podróżnik, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Akademii Umiejętności; zob. J. POŚPIECH, S. SOCHACKA: *Lucjan Malinowski a Śląsk*. Opole: Instytut Śląski, 1976, s. 15–30.

kwie²⁶. W okresie międzywojennym i po II wojnie światowej badania gwarowe na ziemi pszczyńskiej kontynuował Stanisław Bąk, nauczyciel, polonista gimnazjum w Mikołowie, a później pracownik naukowy Uniwersytetu Wrocławskiego²⁷.

Interesującym zagadnieniem jest przeszłość gwary śląskiej, która pełniła funkcję języka potocznego. Oficjalnym językiem na terenie ziemi pszczyńskiej był w XIX stuleciu język niemiecki. Alina Kowalska pisze, że w archiwach województwa śląskiego zachowały się rękopiśmienne prośby, skargi, zeznania świadków, pokwitowania, inwentarze, umowy, odręczne zapisy w księgach cechowych, kasowych. Na podstawie tych zapisów można zrekonstruować gwarę śląską okręgu pszczyńsko-bytomsko-gliwickiego²⁸.

Gwary ziemi pszczyńskiej wchodzą w skład dialektu śląskiego i, jak pisze Helena Synowiec, są istotnym wyznacznikiem przynależności regionalnej²⁹. Posługuje się nimi nie tylko ludność wiejska np. w Miedźnej, Gilowicach, Suszcu, Ćwiklicach, Goczałkowicach, ale także rdzenni mieszkańcy starych osiedli i miast w Pszczynie, Bieruniu i Łędzinach. Na osiedlu w Woli zamieszkanym przez przybyszy spoza Śląska, którzy skupieni byli wokół Kopalni Węgla Kamiennego „Czeczott”, zauważa się swoistą dyfuzję kulturową, widoczną m.in. w porozumiewaniu się zarówno polszczyzną potoczną, jak i gwarą pszczyńską i naleciałościami językowymi różnych dialektów.

Większa część dawnego powiatu pszczyńskiego należy językowo do gwar gliwickich (okolice Mikołowa, Orzesza, Suszca), które graniczą z gwarami południowośląskimi. Gwary miejscowości leżących w południowo-wschodniej części omawianego powiatu stanowią śląsko-małopolskie pogranicze językowe³⁰.

Badacze gwary śląskiej³¹, w tym pszczyńskiej, podają, iż jest ona zróżnicowana szczególnie w zakresie fonetyki i zachowała wiele cech, które zanikły w polszczyźnie ogólnej. Przykładem może być fakt, iż czas przeszły typu *robiłech, widziołech*, czyli prasłowiański aoryst z końcowym *-ch*, a nie *-m* (robiłem), znany był z dzieł pisarzy szesnastowiecznych, pochodzących ze Śląska i Małopolski. Z literackiego języka wyszedł on z użycia w XVII wieku, ale w gwarze śląskiej jest znany do dziś³². Ponadto, spółgłoski *dz, cz, sz, ż, rz* – kiedyś miękkie, a dziś twarde, w badanym regionie w wielu jeszcze pozycjach są wymawiane tak, jak w staropolszczyźnie, np.: *grziby, krziwy, pokrziwa*³³. Trzeba też wspomnieć,

²⁶ A. KOWALSKA: *Z przeszłości gwary śląskiej...*, s. 9.

²⁷ Por. za: H. SYNOWIEC: *O gwarach ziemi pszczyńskiej...*, s. 29.

²⁸ A. KOWALSKA: *Z przeszłości gwary śląskiej...*, s. 10–11.

²⁹ H. SYNOWIEC: *O gwarach ziemi pszczyńskiej...*, s. 28.

³⁰ Ibidem, s. 30.

³¹ Gwarami zajmują się m.in. Jan Miodek, Stanisław Rospond, Helena Synowiec, Bożena Cząstka-Szymon, Jerzy Ludwig.

³² J. MIODEK: *Śląska ojczyzna polszczyzna...*, s. 16.

³³ Ibidem.

iż w mowie pszczyńskiej zachowało się wiele archaizmów wyrazowych, na które wskazuje Jan Miodek, dochowanych w nienaruszonym stanie staropolskim: *zdrzadło* (lustro), *cedzitko* (sitko), *kiszka* (kwaśne zsiadłe mleko), *gibko* (szybko), *gon* (polowanie)³⁴. W wielu miejscowościach ziemi pszczyńskiej, np. w Górze, występuje mazurzenie, czyli wymawianie w miejsce głosek dźwiękowych *sz*, *ż*, *cz*, dźwięków *s*, *z*, *c* – *skoła*, *copka*, *syja*, *zaba*. Charakterystyczną cechą wspomnianej gwary jest śląska intonacja (opadająca), głównie w zakresie wypowiedzi pytających, którym współtowarzyszy bardzo wyraźny, inny niż w języku ogólnym, rytm. W zakresie fleksji częstsze są w powiecie pszczyńskim niektóre końcówki w odmianie rzeczowników rodzaju męskiego, przykładowo w dopełniaczu *-a* (*śniega*, *lasa*), w celowniku *-owi* np. *kotowi*, *ojcowi*³⁵.

Typową właściwością śląskiej wymowy na ziemni pszczyńskiej jest wymawianie w niektórych wyrazach i formach, w miejsce ogólnopolskiego *a* – dźwięku *o* (*ptok* – ptak, *gornek* – garnek, *doł* – dał). Ponadto zauważa się wymawianie w miejsce *e* – samogłoski *y*, przykładowo: *zygor* – zegar, *śniyg* – śnieg, *kryska* – kreska³⁶. Znamienne jest także uproszczenie grup spółgłoskowych z *gł*, *chł*, *dł*, po spółgłoskach: *y*, *a*, przed samogłoskami, np.: *guchy chop* – głuchy chłop, *gupio gowa* – głupia głowa, *dugie wosy* – długie włosy³⁷. Wśród form liczebnikowych zwraca uwagę powszechnie używana postać liczebnika *dwiesta* (dwieście). Powszechną właściwością badanej gwary jest wyrażenie przynależności za pomocą przydawki przyimkowej: *od* + rzeczownik w dopełniaczu, np.: *bryle od babki* – okulary babci, *od nich chałpa* – ich dom, *pole od naszego ujka* – pole naszego wujka, *od niej cera* – jej córka³⁸. Przykładów gwary śląskiej jest wiele i one decydują o tym, że mieszkańca tego regionu można rozpoznać już po kilku zdaniach.

Należy dodać, że o pielęgnowaniu tradycji w wielopokoleniowych rodzinach świadczy używanie przez dzieci w stosunku do dziadków i starszych wiekiem sąsiadów dawnych form grzecznościowych – 3. osoby liczby mnogiej, np. *dziadek se zakurzą*; *dziadku, zakurzcie se fajka*; *babko, siednijcie se tukej na kwila*³⁹.

Pisząc o gwarze pszczyńskiej, trzeba wspomnieć o problemie wzbudzającym emocje społeczne, czyli o niemieckich zapożyczeniach. Jak pisze Jan Miodek, gwara śląska była nieuchronnie skazana na wpływy niemieckie, ale owe germanizmy świadczą o jej polskości, gdyż formy takie są z reguły przystosowane do polskiego systemu językowego⁴⁰. Modyfikacja fonetyczna widoczna jest w wielu wyrażeniach, np. *bifyj* – kredens, *bryle* – okulary, *fligier* – samolot, *haziel* – ubi-

³⁴ Ibidem.

³⁵ J. MIODEK: *Śląska ojczyzna polszczyzna...*, s. 18.

³⁶ H. SYNOWIEC: *O gwarach ziemi pszczyńskiej...*, s. 32.

³⁷ Ibidem, s. 33.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ J. MIODEK: *Śląska ojczyzna polszczyzna...*, s. 21.

kacja, *bana* – kolej, *frelka* – dziewczyna, *tera* – smoła⁴¹. Oprócz germanizmów w języku potocznym społeczności powiatu pszczyńskiego powszechne są bohemizmy. Kalki czeskie stanowią zwroty: *dawać pozór* – uważać, *łona mo go rada* – ona go kocha⁴².

Powstaje zatem pytanie, czy we współczesnym modelu wychowania i kształcenia jest miejsce na gwarę. Truizmem wydaje się twierdzenie, że na rozwój językowy dziecka we wczesnym dzieciństwie największy wpływ mają rodzice oraz inne osoby bezpośrednio się z nim kontaktujące. One to rozmawiając z dzieckiem, dostarczają mu wzorców zachowań werbalnych i żywo reagują na dziecięce wypowiedzi. Większość małych dzieci wychowujących się w rodzinach rdzennie śląskich przyswaja w dzieciństwie rodzimą odmianę dialektalną⁴³.

Na potrzeby niniejszego artykułu przeprowadzono badania wśród 30 rodzin i 50 uczniów ziemi pszczyńskiej. Swobodny wywiad przeprowadzony w rodzinach dotyczył znajomości gwary, posługiwania się nią na co dzień i dostrzegania bogactwa języka małej ojczyzny. Analizując wypowiedzi starszych członków rodzin, zauważa się, iż powszechnie znana jest gwarą i tym językiem na co dzień porozumiewają się ankietowani w rodzinach wielopokoleniowych. Zdecydowana większość badanych stwierdziła, że swoje dzieci uczy poprawnej polszczyzny, aby „łatwiej im było w szkole i w życiu”. Jednak zaznaczono, najmłodszy członkowie rodzin, słysząc rozmowy rodziców z dziadkami, poznają też zwroty gwarowe i niejako wykształcają podwójną kompetencję językową, a w ramach kontaktów rodzinnych bogacą swoje słownictwo zarówno wyrazami gwarowymi, jak i ogólnopolskimi. Grupa badanych stwierdziła, że gwarą jest wyznacznikiem przynależności do danego regionu, a na podstawie charakterystycznych zwrotów można „rozpoznać” miejsce pochodzenia wielu osób.

Podobne badania zostały przeprowadzone w 4 miejscowościach powiatu pszczyńskiego: wśród uczniów szkoły podstawowej Frydka, Gilowic i Góry oraz gimnazjum w Miedźnej. Zastosowano metodę krótkiego sondażu diagnostycznego, a narzędzie badawcze stanowiła ankieta składająca się z 4 pytań, przy czym 3 pytania były zamknięte, a 1 otwarte. Respondentów pytano, czy znają gwarę śląską. Z odpowiedzi wynika, że 82% zna gwarę. W drugim pytaniu poproszono indagowanych o wypowiedź, czy ich zdaniem gwarą jest wyznacznikiem przynależności do danego regionu. Prawie wszyscy odpowiedzieli twierdząco (98%). W kolejnym pytaniu należało wskazać, czy gwarą jest reliktem przeszłości, czy też cenną wartością i składnikiem dziedzictwa kulturowego. Większość – 78% – wskazała na gwarę jako element kultury danego regionu. Respondentów zapytano, czy na co dzień posługują się gwarą. Indagowani

⁴¹ Ibidem, s. 21–24.

⁴² Ibidem, s. 18.

⁴³ Por. H. SYNOWIEC: *Rola rodziny i szkoły w edukacji językowej dzieci w środowisku śląskim*. W: *Dziecko w świecie szkoły. Szkice o wychowaniu*. Red. B. DYMARA. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 1998, s. 36.

(47%) odpowiedzieli, że „godają” głównie w domu z dziadkami oraz kolegami z sąsiedztwa – poza szkołą.

Warto w tym miejscu zacytować niektóre wypowiedzi: „Znam niektóre wyrażenia gwarowe, ale wstydzę mówić gwarą” (16%); „Mówiąc gwarą, czasami odczuwam, że jestem gorszy od kolegów, którzy mówią tylko językiem ogólnopolskim”; „Gwarą rozmawiam głównie z dziadkami”; „Moi rodzice zalecają mi, abym mówiła językiem polskim, nie gwarą”; „W mojej rodzinie bardziej dba się o naukę języka angielskiego, aniżeli gwary”; „Kiedyś usłyszałem, że jestem wiocha, bo mówię gwarą”; „Zdarza się, że jesteśmy wyśmiewani przez kolegów, którzy nie znają gwary”; „Na lekcjach posługujemy się językiem polskim, ale na podwórku gwarą”; „W szkole, kiedy mówimy gwarą, zdarza się, że nauczyciele zwracają nam uwagę, by mówić po polsku”.

Gwarę dostrzegają nauczyciele wtedy, kiedy trzeba kogoś posłać na konkurs gwarowy. Jedna z osób (gimnazjalistka) podkreśliła: „[...] aktualnie, kiedy można podróżować i pracować w wielu państwach Europy, gwara nie jest potrzebna, ale znajomość języków obcych”. Mała grupa badanych (6 uczniów) napisała: „[...] rodzice mówią, aby nie wstydzić się gwary, ale ważny jest język polski”.

Analiza krótkiego sondażu wskazuje, że stosunek do gwary jest bardzo różny. Po renesansie gwary, jaki dokonał się w latach 90. XX stulecia, obecnie kurczy się zasięg używania gwary jako wyłącznego środka porozumiewania się. W opinii respondentów jednoznacznie stwierdzono, że gwara świadczy o przynależności do danego regionu.

Gwoli uzupełnienia należy dodać, że większość instytucji kulturalno-oświatowych powiatu pszczyńskiego organizuje cyklicznie konkursy⁴⁴, które służą propagowaniu gwary i ukazywaniu jej bogactwa. Przykładem jest Regionalny Konkurs Gwarowy „Pogodejmy po naszymu” organizowany przez Powiatowe Ognisko Pracy Pozaszkolnej w Pszczynie i Gminny Ośrodek Kultury w Gozwałkowicach. Jak podkreślają organizatorzy, celem konkursu jest przybliżenie mieszkańcom ziemi pszczyńskiej piękna ich języka i ocalenie od zapomnienia wartości tkwiących w kulturowym i społecznym otoczeniu uczniów. Każdy z uczestników konkursu prezentuje jeden tekst napisany gwarą, tj. utwór poetycki lub fragment prozy. Propagowaniu gwary służą wydawane publikacje pisane gwarą, śpiewniki oraz słowniki⁴⁵.

Reasumując, jednym z istotnych czynników, które decydują o odmienności regionalnej, jest **język**, którym posługują się mieszkańcy wsi i miast. Mowa i jej cechy, takie jak nazewnictwo, intonacja, formy gramatyczne, fonetyczne, leksy-

⁴⁴ Konkursy takie organizuje m.in. Gminny Ośrodek Kultury (GOK) w Miedźnej. Podczas Turnieju Recytatorskiego dzieci i młodzież prezentują zarówno opublikowane teksty gwarowe, np. pisane przez Alojzego Łysko i Marka Szołtyśka, ale też i teksty własne; wywiad z dyrektorem GOK w Miedźnej.

⁴⁵ Przykłady stanowią m.in.: *Słownik gwary wsi pszczyńskiej*, *W babczynej szafie*, *Kneflikownik*, *Z tradycją za pan brat*.

kalne, są różnorodne, odmienne od ogólnopolskiego języka i charakterystyczne dla danego regionu. Gwara pozostaje językiem określonego miejsca i czasu, niejednokrotnie też nabiera mocy rytuału, niedostępnego dla niewtajemniczonych. Zarazem jest to typ rzeczywistości językowej konfrontującej się współcześnie z językiem ogólnym i tworzący z nim skomplikowaną dynamikę przemian⁴⁶. Gwara śląska według Aleksandra Brücknera to „jądro polskiej mowy, to język Rejów i Kochanowskich”⁴⁷.

W dobie przemian cywilizacyjnych, dominacji kultury masowej i globalizacji należy ukazywać uczniom piękno gwary i pielęgnować ją zarówno w rodzinie, szkole, jak i lokalnym środowisku. Trzeba gromadzić i utrwalać materiał gwarowy, zwłaszcza te wyrazy, które wychodzą z użycia, a także rozwijać kompetencję językową młodego pokolenia w zakresie gwary. Instytucje kulturalno-oświatowe powinny szczególną troską otoczyć gwarę, podchodzić do niej z pietyzmem oraz uwrażliwiać na piękno tradycji i wartość gwary jako składnika tożsamości regionalnej i dziedzictwa małej ojczyzny.

Danuta Kocurek

Dialect as an indicator of regional identity
(dialect of the Pszczyna region as a case study)

Summary

Dialect is a variant of a national spoken language and it plays a significant role in the process of identifying with homeland and little homeland. The inhabitants of the Pszczyna region speak Silesian dialect which has characteristic features. The case study demonstrates that dialect is an indicator of regional identity, but, at the same time, the range within which the dialect is used as a sole means of communication is diminishing.

Key words: dialect, regional identity, Pszczyna region

⁴⁶ E. SŁAWKOWA: *Gwara jako bogactwo kulturowe*. W: „Wszechnica Górnośląska”, T. 5: *Gwara śląska...*, s. 40.

⁴⁷ Cyt. za: J. MIODEK: *Śląska ojczyzna polszczyzna...*, s. 16.

Danuta Kocurek

**Dialekt als Determinante der regionalen Identität
(am Beispiel des schlesischen Dialektes der Region um Pszczyna (dt.: Pless))**

Zusammenfassung

Der Dialekt, der eine Varietät der gesprochenen Volkssprache ist, spielt besondere Rolle in der Identifizierung mit dem Vaterland und mit kleiner Heimat. Die Einwohner des Gebietes um Pszczyna gebrauchen den charakteristischen schlesischen Dialekt. Aus der Umfrage kann man schlussfolgern, dass der Dialekt die regionale Identität determiniert, aber die Reichweite des Gebrauchs des Dialektes als alleinigen Kommunikationsmittels wird immer kleiner.

Schlüsselwörter: Dialekt, regionale Identität, Region um Pszczyna